

חסרון ספרי תורה וספרי קודש במשך כל הדורות

חלק ראשון: הקדמה, הבנה בגזירת שכחת התורה במשך כל הדורות

נשתברו הלוחות ושרף אפוסטמוס את התורה

אמרו רבותינו (תענית כו.) "חמשה דברים אירעו את אבותינו בשבעה עשר בתמוז וחמשה בתשעה באב בשבעה עשר בתמוז נשתברו הלוחות ובטל התמיד והובקעה העיר ושרף אפוסטמוס את התורה והעמיד צלם בהיכל, בתשעה באב נגזר על אבותינו שלא יכנסו לארץ, וחרב הבית בראשונה ובשניה, ונלכדה ביתר, ונחרשה העיר. משנכנס אב, ממעטין בשמחה".

כד נתבונן בדברי רבותינו נגלה לפנינו חילוק עצום וחותרת בין שבעה עשר בתמוז, לתשעה באב, ונראה ממשנתנו שחמור הרבה יותר מה שקרה בשבעה עשר בתמוז ממה שקרה בתשעה באב, עד כדי כך שצ"ע למה עיקר הצום הוא בתשעה באב ולא בעשרה בתמוז, ונבאר דברינו בס"ד.

מה שנשתבר הלוחות ונשרף התורה ביום אחד, מובן בפשוטו היות ששניהם ענין אחד ממש וקשרים להדדי, וענין זה מראה האיך עיקר פנימיות וקדושת ישראל נסתלק ביום זה, כי הקב"ה ואורייתא חד, ומאן דנטל אורייתא כאלו נטל עצמותו כביכול.

וממילא מובן שזהו ענין החמור של "העמיד צלם בהיכל" ביום זה, שמראה על עיקר סילק של השראת השכינה במקום המקדש בתוך ישראל בחדרי המטות מקום ששם מתיחדים כנסת ישראל והקב"ה.

ועד"ז צריכים להבין גם הענין של ביטול קרבן התמיד ביום זה, דהא עיקר העבודה בכלל ישראל הוא עבודת הקרבנות בבית המקדש, ועיקר הקרבן היתה קרבן התמיד שהיתה בכל יום בשחרית ובין הערביים, והיינו שהקשר בין הקב"ה לישראל שנוצר ע"י עבודת השי"ת הוא בעיקר בקרבן זה "קרבן התמיד", שמורה על הקשר התמידי בעיקר מקום השראת השכינה.

ואחד שידענו כל זה, מבואר בפשוטו מהו חומר במה ש"הובקע העיר" ביום זה, כי היות שזהו מקום היחוד בינו לבין ישראל בחדר המטות, עת הזאת שהובקע העיר הוא העת שנשלט עלינו ועל הקב"ה כביכול כחות הטומאה, ומאז נמסר כחות הקדושה בידי הס"א.

במאמר זה נעמוד בעיקר על הענין מה שהתחיל בתחילת יצירתנו כעם ה' שנשתברו הלוחות ונמשך בשריפת התורה ע"י אפוסטמוס ונתגלגל לשאר שריפת ואיבוד כתבי הקודש עד סמוך לדורנו שהתחיל תחיית התורה בעם ה' אשר אנו מקווים שיגמור בקרוב עם משיח צדקינו במהרה בימינו.

בשבעה עשר בתמוז נשתברו הלוחות.

בענין זה שאמרו רבותינו שבשבעה עשר בתמוז נשתברו הלוחות שזהו השורש של ביטול הכח הפנימיות של כלל ישראל כמו שנתבאר בס"ד, צריכין להבין עוד שמשבירת הלוחות נמשך כל הענין של שכחת התורה שבא אחריו וכלול בזה מה שנשרפו ספרי תורה וספרי קודש במשך הדורות.

אמרו רבותינו (עירובין נד.) "ואמר רבי אלעזר מאי דכתיב חרות על הלוחות אלמלי לא נשתברו לוחות הראשונות לא נשתכחה תורה מִישראל רב אחא בר יעקב אמר אין כל אומה ולשון שולטת בהן שנאמר חרות אל תיקרי חרות אלא חירות".

ואיתא בתנא דבי אליהו (זוטא פ"ד) "אמרו חכמים כשירד משה מהר סיני וראה את הסרחון שסרחו ישראל נסתכל משה בלוחות וראה שפרח הכתב מעליהם ושבֵּרם מתחת ההר מיד נתאלם משה ושוב לא היה יכול לדבר. מאותה שעה נגזרה גזירה על ישראל שילמדו את התורה מתוך הצער ומתוך השעבוד ומתוך הטלטול ומתוך הטיורף ומתוך הדוחק ומתוך שאין להם מזונות ועל אותו הצער עתיד הקב"ה לשלם להם שכרן לימות בן דוד ולעולם הבא שנאמר (ישעיה מ) "הנה ה' אלקים בחזק יבוא וגו'" ובקבלה הוא אומר (איוב מא) "מי הקדימני ואשלם תחת כל השמים לי הוא" לטובתי נשברה רגל פרתי כדי שתהא משכורתי שלמה".

ואמרו בירושלמי (יומא פ"א הל' א) "א"ר יודן בי ר' שלום למה סמך הכתוב מיתת אהרן לשיבור הלוחות ללמדך שמיתתן של צדיקים קשה לפני הקב"ה כשיבור לוחות".
ואיתא בגמ' (ברכות ח:) "דתנן רבי יהודה אומר... והזהירו בזקן ששכח תלמודו מחמת אונסו דאמרינן לוחות ושברי לוחות מונחות בארון".

בשבעה עשר בתמוז... שרף אפוסטמוס את התורה

וזהו אותו ענין שבו ביום גם "שרף אפוסטמוס את התורה", ולא ברור באיזה תקופה היתה זאת ומה היה המעשה, ומדלא מסרו לנו חז"ל הפרוטים בזה ש"מ שלא זו הנקודה, אלא הנקודה הוא שעצם העובדה שהיה יתכן למלך ליטול בידים ספר תורה לשורפו ענין זה לא היה עולה על דעתם של אפילו האומות העולם הגרועים עד אותו היום, שאפי' אצל האומות העולם ידעו גדלות התורה, כמבואר בגמ' מגילה (יא:) שמלכי אומות העולם התחשבו מאוד במה שאמרו נביאי ה', ועשו חשבונות ונהגו כפי דבר ה' ביד נביאיו. ובכלל רואים בתנ"ך שהקב"ה שלח נביאים לאומות העולם ש"מ שהיתה זאת מעמד הוד גם אצלם, ובכל פעם ראו האיק שנתקיימו דבר ה'.

והשורש לכל זה היתה מעמד מתן תורה, שהיה ידוע לכל העולם כמו שאמרו חז"ל (זבחים קיז.) "וישמע יתרו כהן מדין מה שמועה שמע ובא ונתגייר רבי יהושע אומר מלחמת עמלק שמע שהרי כתיב בצדו ויחלש יהושע את עמלק ואת עמו לפי חרב ר"א המודעי אומר מתן תורה שמע [ובא] שכשניתנה תורה לישראל היה קולו הולך מסוף העולם ועד סופו וכל [מלכי] עובדי כוכבים אחזתן רעדה בהיכליהן ואמרו שירה שנאמר ובהיכלו כולו אומר כבוד נתקבצו כולם אצל בלעם הרשע ואמרו לו מה קול ההמון אשר שמענו שמא מבול בא לעולם (אמר להם) ה' למבול ישב [אמר להם] וישב ה' מלך לעולם כבר נשבע הקדוש ברוך הוא שאינו מביא מבול לעולם אמרו לו מבול של מים אינו מביא אבל מבול של אש מביא שנא' כי (הנה) באש ה' נשפט אמר להן כבר נשבע שאינו משחית כל בשר ומה קול ההמון הזה ששמענו אמר להם חמדה טובה יש לו בבית גנזיו שהיתה גנוזה אצלו תתקע"ד דורות קודם שנברא העולם וביקש ליתנה לבניו שנאמר ה' עוז לעמו יתן [מיד] פתחו כולם ואמרו ה' יברך את עמו בשלום".¹

¹ ובספר ישעיה (לט) איתא "בַּעַת הַהוּא שֶׁלַח מִרְדֵּךְ בִּלְאָדוֹן בֶּן בִּלְאָדוֹן מֶלֶךְ בְּבֶל סִפְרִים וּמִנְחָה אֶל חִזְקִיָּהוּ וַיִּשְׁמַע כִּי חָלָה וַיִּחַזֵּק. וַיִּשְׁמַח עֲלֵיהֶם חִזְקִיָּהוּ וַיִּרְאֵם אֶת בֵּית נְכֵתָה אֶת הַכֶּסֶף וְאֶת הַזָּהָב וְאֶת הַבְּשָׂמִים וְאֶת הַשָּׂמֶן הַטּוֹב וְאֶת כָּל בֵּית כְּלָיו וְאֶת כָּל אֲשֶׁר נִמְצָא בְּאוֹצְרוֹתָיו לֹא הָיָה דָּבָר אֲשֶׁר לֹא הָרְאֵם חִזְקִיָּהוּ בְּבֵיתוֹ וּבְכָל מִמְּשֻׁלָּתוֹ".
ואיתא ע"ז בפרקי דרבי אליעזר "וראה (חזקיהו המלך) את המלכים ונתגאה לבו והראה להם את אוצרות של מלכי יהודה ואת אוצרות של בית קדשי הקדשים ועוד שפתח את ארון הברית והראה להם את הלוחות ואמר להם בזה אנו עושים

ולכן באותם הזמנים לא היה עולה על דעתם אפי' של אומות העולם לשרוף ח"ו הספר תורה, וכעין שמצינו בכתוב "לֹא הֶאֱמִינוּ מַלְכֵי אֶרֶץ כְּלִי יִשְׁבִּי תִבֵּל כִּי יָבֹא צָר וְאוֹיֵב בְּשַׁעְרֵי יְרוּשָׁלַיִם" (איכה פ"ד פ"ב) וכן לא האמינו כל בני עולם שיבואו אומות העולם לשרוף תורת משה ח"ו. והנה המאירי (תענית כז:): ורבינו יהונתן, רע"ב (תענית פ"ד מ"ו) ועוד כתבו שמלך זה היה מהיונים בזמן בית שני.

(ועי' ספר דמעת המלך דף קז והלאה), ולפי הענין נראה שאז באותו תקופה התחיל שכחת התורה כמו שאמרו חז"ל "וחושך על פני תהום: וחושך זה גלות יון שהחשיכה עיניהם של ישראל בגזירותיהן שהיתה אומרת להם כתבו על קרן השור שאין לכם חלק באלקי ישראל" (ב"ר ד' ב'), ועד שבאו שמאי והלל, כבר הצריכו לצמצם התורה משש מאות סדרים לששה סדרים², וע"ז בא הסמל של "שריפת התורה" ע"י אפוסטמוס, שעם ירידת קרנה של תורה בא שכחת התורה.

מכח שריפת התורה נמסרה התורה לקליפות והיה לאוה"ע הכח לשלוט בנו

וכעת נעמוק עוד בזה בס"ד, כתב המחבר (או"ח סימן תק"פ ס"ג) בזה"ל "ויש מי שאומר שגזרו שיהיו מתעניין בכל שני וחמישי על חורבן הבית ועל התורה שנשרפה ועל חילול השם ולעיתיד לבא יהפכם ה' לששון ולשמחה", ומקור מקומו הטהור של הלכה זו הוא מגילת תענית (פרק בתרא) ובמס' סופרים (פכ"א). הרי לנו שמעיקרי האבילות בכל הדורות הוא האבילות על שריפת התורה כמו על חורבן הבית, ועל חילול השם בגלות, והענין צריך ביאור.

וכתב המג"א שם "איתא בכתבים שראוי לכל בר ישראל לבכות על שריפת התורה שמכח זה נמסרה התורה לקליפות המקום יחזירנה לנו במהרה בימינו".

וז"ל האריז"ל שמביא המ"א והוא בענין תיקון חצות (פרי עץ חיים שער תיקון חצות פ"ג ד"ה וכבר, ובשער הכוונה דרושי לילה דף שעה) "וכבר בארנו כי אחר חצות נעשין שני דברים הא' הוא זיוג לאה ויעקב השני לבכות על רחל שירדה לבריאה כסוד שכינה בגלות היורדת למטה בעת הזה ממש לכן צריך שתלך ותשב אצל הפתה סמוך למזוזה שהוא סוד השכינה פחח העליון ותסיר מנעלך ותשאר יחף ותתעטף ראשך כאבל ותרבה בבכיה כפי כחך ותקח אפר מקלה ותשים על מצחך במקום הנחת תפילין ותכוין כוונת אפר כמ"ש בשער תיקון העוונות גם תכוף ראשך ותחבוט פניך בקרקע ממש ותכוין בזה על שריפת התורה שנעשית אפר וגם על מה שכתוב אצלי בשער רה"ק איך מיום שנחרב הבית ונשרפה

מלחמה ונוצחין שנאמר וישמח עליהם חזקיהו ויראם את כל בית נכותה את הכסף ואת הזהב ואת הנזמים ואת שמן הטוב ולא היה דבר אשר לא הראה חזקיהו בביתו ובכל ממשלתו וכעס הב"ה עליו ואמ' לו לא דיך שהראת להם את כל אוצרות מלכי יהודה ואת כל אוצרות בית קדשי הקדשים אלא שפתחת להם את הארון והראית להם את הלוחות מעשה ידי חייך הם יעלו ויקחו את כל אוצרות מלכי יהודה ואת כל אוצרות בית קדשי הקדשים שנאמר הנה ימים באים ונשא כל אשר בביתך ואשר אצרו אבותיך עד היום הזה בבליה יובאו לא יותר דבר".

וברש"י (שם פ"ב) כתב שהראה לו ספר תורה, וברש"י בספר מלכים (ב' כ' י"ג) "ואת כל אשר נמצא באוצרתיו לא היה דבר אשר לא הראם את הארון והלוחות וספר התורה" (וכתב בשו"ת מנחת אשר שהכוונה להס"ת של הארון). ספר חסידים (סי' תקלג) נכרי אחד שר ביקש ליהודים לפתוח הארון שיראה ספר תורה אמר להם זקן אחד אל תפתחו ולא תראו לו כי חזקיה חטא בזה שהראה את הארון לשרי מלך בבל ומי שמראה ספר תורה לנכרי ראוי לחפש אחריו לאחר מותו". ורואין מכאן שהיה חשוב מאוד בעיני מלכי אומות העולם לראות בספר תורה של כלל ישראל, והגם שהיה המדובר בספר תורה של משה, אבל עכ"פ זה עצמו הוא לימוד נכבד, ולא עוד מזה למידים לכל ספר תורה, וכנראה שדא ודא אחת הוא.

² כך הובא בספר הכריתות לרבי שמשון מקינון מבעלי התוספות וזה לשונו ואתחיל לפרש זמן עמידת התנאים מהלל ומשמאי שהם המקבילים, והמקבילים מהם עיקר אנשי המשנה כי עד ימיהם היו שש מאות סדרי משנה ומימיהם נתמעטה התורה מפני הגלות ולא תקנו כי אם ששה סדרים מהם. כך נכתב גם בסדר תנאים ואמוראים וז"ל מימות משה ועד הלל שעלה מבבל היו שש מאות סדרי משנה כמו שנתן הקב"ה למשה בסיני ומהלל ואילך נתמעט העולם וחלשה כבוד התורה ולא תקנו הלל ושמאי אלא שש סדרים והם אנשי משנה מהלל ועד רבי נתן ורבי יהוה היו סוף המשנה.

התורה ונמסרה סודותיה ורזיה לחיצונים וזה נקרא גלות התורה לבכות" ומבואר בדבריו ג"כ שזהו מעיקרי תיקון חצות בכל לילה, ולא עוד אלא מדבריו משמע שעשה זה ל"העיקר" (אך אולי במקומות אחרים האריך בעוד ענינים בת"ח ומה לאזובי קיר כמוני בעיני סוד).

וזה ענינו של שבעה עשר בתמוז כמו שנתבאר, וזהו יסוד שהובקע העיר, שאז נמסרה העיר והעמיד צלם ופסק התמיד, וזהו ממש מסירה גמורה לס"א רח"ל ועל כולם ושורשו של כולם הוא שבירת הלוחות ושריפת התורה.

אך החמשה דברים שארעו בתשעה באב, הוא מצד הגשמי, שאז נחרבו ב' בתי המקדש, ונחרב ביתר, ונחרש העיר, וגם נגזר שלא יכנסו לא"י, שכ"ז מורה על סילוק תכלית הגשמיות שנתנו לישראל, וודאי פשוט שכ"ז היתה רק לאחר סילוק הקדושה שקרה ביום שבעה עשר בתמוז, ומסירת הקדושה להקליפות, שאז היה ביד האומות לגבור על ישראל, ולכן באמת צ"ע למה נקבע תשעה באב כעיקר יום האבילות.

וז"ל הנפש החיים (ש"א פ"ד) "ובאמת כי האיש החכם ויבן את זאת לאמיתו לבו יחיל בקרבו בחיל ורעדה בשומו על לבו על מעשיו אשר לא טובים חס ושלוש עד היכן המה מגיעים לקלקל ולהרס בחטא קל חס ושלוש הרבה יותר ממה שהחריב נבוכדנצר וטיטוס.

כי הלא נבוכדנצר וטיטוס לא עשו במעשיהם שום פגם וקלקול כלל למעלה כי לא להם חלק ושרש בעולמות העליונים שיהו יכולים לנגוע שם כלל במעשיהם רק שבחטאינו נתמעט ותש כביכול כח גבורה של מעלה את מקדש ה' טמאו כביכול המקדש העליון ועל ידי כך היה להם כח לנבוכדנצר וטיטוס להחריב המקדש של מטה המכוון נגד המקדש של מעלה כמו שאמרו רבותינו ז"ל (איכה רבתי א מג) קמחא טחינא טחינת הרי כי עוונותינו החריבו נוח מעלה עולמות עליונים הקדושים והמה החריבו רק נוח מטה", עי"ש שהאריך עוד בזה, וזהו ממש מה שנתבאר בין שבעה עשר בתמוז ותשעה באב.

אך היסוד פשוט, שהגם שנסתלקה הקדושה בשבעה בתמוז, עכ"ז לעיני בשר הלא לא היה "נראה" שינוי עצום ומהפיכה גדולה, שאפי' אחר שנשפרה התורה הלא יכולים לכתוב עוד, ואחר שהובקע העיר עדיין אולי היה הם בתוך העיר, וכן אחר שהעמידו צלם בהיכל לא מוכרח שהופסק כל העבודה, וכן כשהופסק קרבן התמיד לא כתוב שהופסק כל הקרבנות. אם כן לעיני הבשר לא היה ניכר השינוי העצום שהתחולל בשורש כל העולמות שנמסרו לאומה"ע, ורק לאחר שבעולם הגשמי קרה מה שקרה ביום תשעה באב, אז היה ניכר לעיני כולם מה שבאמת קרה בשבעה בתמוז. ובעיקר רק אז היה ביד בני אדם להתקשר אל האבילות העצום והנורא, כי ה' יראה אל לבב העולם, אבל האדם יראה לעינים, ואינו מתקשר בקשר הדוק רק עם עיני זה העולם, ולכן רק על החורבן ממש יכולים להתאבל באמת.

עומק הצרה של שריפת כתבי הקודש במשך הדורות

בין הקינות הנאמרות בתשעה באב על חורבן בית המקדש ישנה לפי מנהג אשכנז הקינה הידוע על שריפת התלמוד בפאריס "שאלי שרופה באש" שחיבר המהר"ם מרוטנבורג, נולד בשנת ד' תתקע"ה (1215 למס') בווארמס אשר בגרמניה בצעירותו נסע ללמוד תורה בפאריס בישיבתו של ר' יחיאל מגדולי

בעלי התוספות לאחר ששב רבי מאיר לגרמניה כיהן ברבנות במקומות שונים ובסופו של דבר קבע את ישיבתו ברוטנבורג ונחשב כרבה של כל יהדות אשכנז.³

בהיותו בפאריס נכח המהר"ם בשריפה הגדולה של התלמוד הראשונה בתולדות ישראל שהייתה כתוצאה מהלשנה של המומר ניקולאס דונין, למרות שגדולי ישראל הפריכו את כל טענותיו של המומר לפני המלך, ציווה המלך לאסוף את כל ספרי התלמוד בכיכר העיר ולשורפם, הגזירה בוצעה לתרועת ההמונים ביום הששי לפרשת חוקת ט' בתמוז שנת ה'אלפים ד' (12/6/1244 למס') במשך שתי יממות הועלו באש עשרים קרונות עם ספרי התלמוד וספרי קודש אחרים.

שריפת התלמוד בפאריס הייתה הראשונה בתולדות עם ישראל, והיא שימשה דוגמה לחיקוי עבור שונאי ישראל בתקופות מאוחרות יותר בכל רחבי אירופה הכמרים הסיתו את ההמונים ששרפו ספרי התלמוד באשר מצאו.

ועל שריפה זאת בפאריס נקבע הצום ליחידים בערב שבת חוקת, כמו שכתב המגן אברהם (א"ח סי' תק"פ) וז"ל "כתב התניא ביום הששי פרשת חקת נהגו יחידים להתענות שבאותו היום נשרפו כ' קרונות מלאים ספרים בצרפת ולא קבעו אותו בימי החדש מפני שמתוך שאלת חלום נודע להם שיום הפרשה גורם גזירת התורה זאת חקת התורה מתרגמין דא גזירת אורייתא. וגם בשנת ת"ח נחרבו שני קהילות גדולות באותו היום כמ"ש בסליחות שחבר בעל השפתי כהן".

וכך מתאר את המאורע בספר שבלי הלקט (סי' רס"ג) "ועל שאנו עסוקים בהלכות תענית ובעניין שריפת התורה כתבנו זה לזכר על מה שאירע בימינו על רוב עוונותינו אשר גרמו לנו ונשרפה תורת אלוקינו בשנת חמשת אלפים וארבע שנים לבריאת העולם ביום שישי לפרשת וזאת חוקת התורה כעשרים וארבע קרונות מלאים ספרי תלמוד והלכות ואגדות נשרפו בצרפת והיו למאכולת אש ר"ל". רבינו המהר"ם מרוטנברג שהיה נוכח בשריפה הזאת בפאריס עשה קינות ע"ז "שאלי שרופה באש", וכדאי להתבונן בדבריו ולהוציא ממנו ב' נקודות עכ"פ.

וז"ל "חדש שלישי והקשר הרביעי, להשחית חמדתך וכל יופי כלילך. גדע ללחות ועוד שנה באולתו לשרף באש דת, הזה תשלום כפליך".

וביאור בקינות המבוארת בזה"ל "בחודש השלישי (סיון) ומעט מן הרביעי (תמוז) עוד הייתי בגדולתי, אך בשבעה עשר בתמוז נשתברו הלוחות שהיו חמדתי. וכל יופי מהכתרים אשר עטרתי נסתלק ונלקח ממני. שבר משה רבינו את הלוחות, ועוד נוספה לנו צרה בחודש זה שריפת התורה על אפוסטמוס' וכי זהו קיום הבטחת ה' שנירש בארצנו פי שניים ממה שהיה לנו".

וממשיך בקינות "אתמה לנפשי איך יערב לחכי אכול, אחרי ראותי אשר אספו שלליך אל תוך רחובה כנדחת ושרפו שלל עליון אשר תמאס לבא קהליך".

³ "מומר זה למד בצעירותו בישיבתו של ר' יחיאל והורחק ממנה בגלל דעותיו וכפירתו בתורה שבע"פ ואף נודה והוחרם לאחר עשר שנים של נידוי התנצר והצטרף למסדר הפרנציסקנים הסית את נוסעי הצלב נגד יהודי אנז' וברטאן מהם נהרגו כשלושת אלפים איש ואשה דונין כתב לאפיפיור גריגוריוס התשיעי שבשלושים מקומות בש"ס התלמוד מגדף את ישו ומתיר את דמם של חסידיו.

כתוצאה מהלשנה זו אולצו לשלוח ארבעה נציגים להתווכח עם המומר על נכונות הלשנתו בפני המלך המלכה וההגמונים משאנץ שגליץ ופאריס, הארבעה היו מגדולי ישראל באותם הימים ר' יחיאל ראש ישיבת פאריס שעמד בראש המשלחת ר' משה מקוצי בעל הסמ"ג, ר' יהודה בר' דוד ממילון ור' שמואל בר' שלמה משאטא-טיער. סופו של המומר היה מיתה בשריפה ע"י הפרנציסקנים בגין חוברת שהפיץ נגדם. כל מה שהעתיקתי כאן בענין הגזירה הוא מספר עמך מקור חיים.

וביאור בקינות המבוארת "תמה ומשתומם אני בעצמי, הכיצד מאכלי ערב ומתוק לחיכי, אחרי שראיתי כאשר אספו את כל ספרי הקודש והוציאו את כולם לרחוב העיר ושרפו אותם כשריפת עיר הנדחת את הספרים הקדושים שרפו הגוים הרשעים אשר מאסת בהם וצוית שלא יבואו בקהל ה'".

ונראה מה שהזכיר הכא הענין של שבירת הלוחות, ושריפת התורה של אפוסומוס בחודש תמוז סמוך לקבלת התורה, כי המר"ם מרוטנברג ראה שריפת כתבי קודש שהיתה ו' חקת, בחודש תמוז, כהמשך לאותו שבירת הלוחות ושריפת התורה שהיתה בחודש הזה. וראה במה שזה קרה כפרועניות ראשונה סמוך ונראה למתן תורה, כאות על חזרת התורה שנתנה לנו משמים. אחר זה ממשיך המהר"ם לתאר שריפת הכתבי הקודש בדומה לשריפת עיר הנדחת, ונראה שיש בזה עומק גדולה.

נתבאר לעיל דעיקר הצרה בכלל ישראל היתה שריפות התורה ושכחת התורה, אשר ענינה שליטת הס"א אחר על כל הקדושה.

והנה עיקר שליטת הקדושה על הטומאה מתבטא בב' אופנים (א) שריפת פרה אדומה, (ב) שריפת עיר הנדחת. הראשון הוא בנוגע הטומאה של כל יחיד ויחיד, שע"ז מורה האדמימות של פרה אדומה "תוקף הדין", ובשריפתה נטהר האדם מטומאה היותר הקשה טומאת מת. השניה הוא בנוגע טומאה של ציבור, שנטמאה בטומאה היותר גדולה שעבדו עבודה זרה ביחד, הרי אין לך כח יותר גדולה מאיחוד, ואין לך עבירה גדולה מעבודה זרה ואין לך טומאה גדולה יותר מציבור שכולם ביחד הסיתו ועבדו עבודה זרה, שכח העבירה היותר גדולה מתוך כח הציבור הוא נורא ואיום, והדין של שריפה עליהם הוא ביטול הרע היותר גדולה ששייך.

לעומת שריפת עיר הנדחת של צד הטומאה כשהוא מתגבר על כח הקדושה, הוא שריפת ספרי תורה וכתבי הקודש ברחובה של עיר כדוגמת שריפת כעיר הנדחת רח"ל, ואיתא בגמ' (סנהדרין עא.) "דתניא רבי אליעזר אומר כל עיר שיש בה אפילו מזוזה אחת אינה נעשית עיר הנדחת מאי טעמא אמר קרא ואת כל שללה תקבוצ אל תוך רחבה ושרפת באש וכיון דאי איכא מזוזה לא אפשר דכתיב לא תעשון כן לה' אלהיכם", וכאן הוא ההיפך הגמור שרק ספרי קודש שופרים ברחובה של עיר לעיני כולם, הרי אין לך מסירת הקדושה לכחות של הקליפה יותר מזה. ומגלה לנו המהר"ם שכאן נתגלה עומק ההשתקעות של כלל ישראל בגלות, ובמצודת הקליפה במלוא עוצמה אשר לא היתה כמוהו מיום אשר גלינו מארצינו, ואשר בה בא סוף תקופת חכמי בעלי תלמוד בצרפת כמו שיתבאר להלן בס"ד.

חלק שני

שריפת ספרי תורה וחסרונם במשך הדורות

דור החורבן

על דור החורבן איתא בגמ' (ע"ז יח.) "לא היו ימים מועטים עד שנפטר רבי יוסי בן קיסמא והלכו כל גדולי רומי לקברו והספידוהו הספד גדול ובחזרתו מצאוהו לרבי חנינא בן תרדיון שהיה יושב ועוסק בתורה ומקהיל קהלות ברבים וס"ת מונח לו בחיקו הביאוהו וכרכוהו בס"ת והקיפוהו בחבילי זמורות והציתו בהן את האור והביאו ספוגין של צמר ושראום במים והניחום על לבו כדי שלא תצא נשמתו מהרה אמרה לו בתו אבא אראך בכך אמר לה אילמלי אני נשרפתי לבדי היה הדבר קשה לי עכשיו שאני נשרף וס"ת עמי מי שמבקש עלבונה של ס"ת הוא יבקש עלבוני אמרו לו תלמידיו רבי מה אתה רואה אמר להן גליון נשרפין ואותיות פורחות", ורבי חנינא בן תרדיון היה מעשרה הרוגי מלכות⁴ וכל ענין עשרה הרוגי מלכות הוא בכלל זאת "מי שמבקש עלבונה של ס"ת הוא יבקש עלבוני" שבהריגתם היתה בזה בחינת שריפת ס"ת, וזאת היתה דורו של חורבן בית המקדש שעם שריפת בית המקדש נגזרה שריפת התורה רח"ל⁵.

שריפת התורה בתקופת הגאונים

איתא בקובץ תשובות של 'פירקוי בן באבוי' (גנזי שכטר עמ' 560), בן באבוי הוא תלמידו של רב אבא תלמיד רב יהודאי גאון סורא (כיהן כראש ישיבה סורא בערך בשנת ד"א תק"ז – ד"א תקכ"א, ולמניינם 757 – 761) וז"ל "לא נהגו לכתוב (ס"ת) ב"ריק" זה אלא משנים מועטים, מפני שמנהג שמד הוא, שגזרה אדום הרשעה שמד על ארץ ישראל שלא יקראו בתורה וגנזו כל ספרי תורה מפני שהיו שורפין אותן".

⁴ איתא בשו"ע (או"ח סימן תקפ) "בכ"ה בו (בסיון) נהרג רשב"ג ורבי ישמעאל ור' חנינא סגן הכהנים; בכ"ז בו נשרף רבי חנינא בן תרדיון וספר תורה עמו" ומעניין עד כמה סמוך לתמוז הוא.

⁵ איתא בגמ' (ע"ז יח.) "תנו רבנן כשחלה רבי יוסי בן קיסמא הלך רבי חנינא בן תרדיון לבקרו אמר לו חנינא אחי (אחי) אי אתה יודע שאומה זו מן השמים המליכה שהחריבה את ביתו ושרפה את היכלו והרגה את חסידיו ואבדה את טוביו ועדיין היא קיימת ואני שמעתי עליך שאתה יושב ועוסק בתורה [ומקהיל קהלות ברבים] וספר מונח לך בחיקך אמר לו מן השמים ירחמו אמר לו אני אומר לך דברים של טעם ואתה אומר לי מן השמים ירחמו תמה אני אם לא ישרפו אותך ואת ספר תורה באש אמר לו רבי מה אני לחיי העולם הבא אמר לו כלום מעשה בא לידך אמר לו מעות של פורים נתחלפו לי במעות של צדקה וחלקתים לעניים אמר לו אם כן מחלקך יהי חלקי ומגורלך יהי גורלי אמרו לא היו ימים מועטים עד שנפטר רבי יוסי בן קיסמא והלכו כל גדולי רומי לקברו והספידוהו הספד גדול ובחזרתו מצאוהו לרבי חנינא בן תרדיון שהיה יושב ועוסק בתורה ומקהיל קהלות ברבים וס"ת מונח לו בחיקו הביאוהו וכרכוהו בס"ת והקיפוהו בחבילי זמורות והציתו בהן את האור והביאו ספוגין של צמר ושראום במים והניחום על לבו כדי שלא תצא נשמתו מהרה אמרה לו בתו אבא אראך בכך אמר לה אילמלי אני נשרפתי לבדי היה הדבר קשה לי עכשיו שאני נשרף וס"ת עמי מי שמבקש עלבונה של ס"ת הוא יבקש עלבוני אמרו לו תלמידיו רבי מה אתה רואה אמר להן גליון נשרפין ואותיות פורחות אף אתה פתח פיך ותכנס [בך] האש אמר להן מוטב שיטלנה מי שנתנה ואל יחבל הוא בעצמו אמר לו קלצטוני רבי אם אני מרבה בשלהבת ונוטל ספוגין של צמר מעל לבך אתה מביאני לחיי העולם הבא אמר לו הן השבע לי נשבע לו מיד הרבה בשלהבת ונטל ספוגין של צמר מעל לבו יצאה נשמתו במהרה אף הוא קפץ ונפל לתוך האור יצאה בת קול ואמרה רבי חנינא בן תרדיון וקלצטוני מוזמנין הן לחיי העולם הבא בכה רבי ואמר יש קונה עולמו בשעה אחת ויש קונה עו למו בכמה שנים".

ובפסחים (פז:) "והיינו דרבי אלכסנדר דאמר שלשה חזרו למטעתן אלו הן ישראל כסף מצרים וכתב לוחות ישראל הא דאמרן כסף מצרים דכתיב ויהי בשנה החמישית למלך רחבעם עלה שישק מלך מצרים על ירושלים וגו' כתב הלוחות דכתיב ואשברם לעיניכם תנא לוחות נשברו ואותיות פורחות".

ואיתא בתנא דבי אליהו (זוטא פ"ד) "אמרו חכמים כשירד משה מהר סיני וראה את הסרחון שסרחו ישראל נסתכל משה בלוחות וראה שפרח הכתב מעליהם ושברם מתחת ההר מיד נתאלם משה ושוב לא היה יכול לדבר. מאותה שעה נגזרה גזירה על ישראל שילמדו את התורה מתוך הצער ומתוך השעבוד...".

לא היה מצוי ספר תורה כשר בזמן הגאונים והר"י מג"ש והר"ף

וכעת נחזור להעתיק כל דברי תשובות של 'פירקוי בן באבוי' ונראה דבר פלא מאוד, האיך שגזירה שריפת תורה הנ"ל גרם שמאות בשנים לא היה לגאונים ספרי תורה כשרים, וכן כמעט שלא נמצא בב' ישיבות הגדולים אצל הגאונים ספרי תורה כשרים, והוא נורא מאוד.

וקודם נעתיק ההלכה בזה, כתב הרמב"ם (הל' ספר תורה פ"י הל' א') "נמצאת למד שעשרים דברים הן שבכל אחד מהן פוסל ספר תורה ואם נעשה בו אחד מהן הרי הוא כחומש מן החומשין שמלמדין בהן התינוקות ואין בו קדושת ספר תורה ואין קורין בו ברבים ואלו הן: (א)... (ב) שנכתב על עור בהמה טהורה שאינו מעובד", הרי לנו שספר תורה שאינו מעובד פסול לגמרי לקרות בו אפי' בדיעבד. אך בתקופת הגאונים ואחריו לא היה נמצא להם ספר תורה כשר מחמת שלא היה יודעים לעבדם כראו וכדינא וז"ל 'פירקוי בן באבוי' "ספר תורה שכתבו אותו ב'ריק' ב'עורות שלא עיבדו אותן בעפצי" לשום ספר תורה ועד עכשיו לא יצאו מתורת נבילה... שאין ספר תורה כשר לקרות בו עד שיכתוב אותו בעורות שעבדן בעפצי לשמה על גבי שער... מפני שאין כותבין דברי קדש אלא בשעבדן בעפצי ויצאו מתורת נבילה... וכך הלכה בשתי הישיבות ובכל ספרים ראשונים הישנים שמימות משה ועד עכשיו, לא נהגו לכתוב ב'ריק' זה אלא משנים מועטים, מפני שמנהג שמד הוא, שגזרה אדום הרשעה שמד על ארץ ישראל שלא יקראו בתורה וגנוזו כל ספרי תורה מפני שהיו שורפין אותן, וכשבאו ישמעאלים (היינו כשכבשו בני ישמעאל א"י מידי בני אדום ובטלו השמדות) לא היו להם ספרי תורה ולא היו להם סופרים שיש בידם הלכה למעשה כיצד מעבדים את העורות ובאיזה צד כותבין ספרי תורה, והיו לוקחין ריק מן הגוים שעשו לכתוב בהן ספרי עבודה זרה והיו כותבין ספרי תורה ומחזורין, מפני שהוקל החומר עליהם בדמו ובכתבו, אמרו חכמינו ז"ל אסור לקרות בספר תורה שלא נכתב כהלכה למשה מסיני ואסור לברך עליו וכל המברך עליו הרי זה מברך ברכה שאינה צריכה מפני שאין כשר לקראות בו שאפילו חסר דבר אחד ממה ששנו חכמינו ז"ל יגנז וכו'".

ובספר העיתים לרבי יהודה אלברצלוני מובא ברא"ש (הלכות ס"ת סימן כב) מעתיק את דברי רב נטורנאי גאון אשר חוזר על תורף דברי בן באבוי וז"ל "היו יודעים שעיקר קלפים שאתם אומרים לא הכשירו רבנן דתרתית מתיבתא לכתוב בהן ספרי תורה ולקרות בו בציבור, ולא התירו אלא מר רב משה מחיפה (צ"ל מחסיה) ז"ל בלבד הוי קרי לה דק קלף ולא קלף ניהו חיפה שמיה דמליח ולא קמיה ולא עפיץ וכו', מיהו בשנים אלה כיוון שאין מי שיודעים לעשות אותו גויל כתקנו, וכי אתו לעפוצינהו טורחין הרבה, ורוב הציבור סומכו עליו, כדאשכחן דרב משה סמכו עליו וקא קרו ביה בציבור, לבד מן המהדרין ומדקדקין דמצות לא קרו אלא בגויל כהוגן. אלא מיהו אתם שאין במקומכם מי שעושה גויל ולא דק כדן, אם יש במקומכם ס"ת כהוגן השמרו וקראו בה בציבור, ואם לאו אל תשביתו קריאת ס"ת בציבור מפני זה שהרי הכתוב אומר "עת לעשות לה' הפרו תורתך"..." הרי לנו שכל הגאונים אסרו לקרות בספרי תורות שהיה רוב הציבור משתמשים בה, ורק גאון אחד רבינו משה היתר, וע"ז סמכו רוב הציבור, והגאון למעשה היתר רק משום "עת לעשות לה'".⁶

כדברי רב נטורנאי מובא בספר האשכול (הלכות ס"ת דף נז) בשם רב שרירא גאון וז"ל "ואמר מר רב שרירא, האי בקלף איני יודע, טעה בה אדם גדול, וחשב כי קלף הוא "ורק", ולא הוא אלא "ורק"

⁶ כדברים הללו כמעט אות באות נמצא בתשובות הגאונים (הרכבי סימן תל"ב) וראיתי מייחסים אותו לרב האי ולרב שרירא אך ברור שזהו אותו תשובה שמביא הרא"ש מרבינו נטורנאי גאון, והספר הנ"ל הוא ליקוט מכמה גאונים.

בלשון חכמים "חיפה", דמליח ולא קמיח ולא עפיץ והיינו "ורק" ... "ורק" שהיא חיפה, הכשירו מר רב משה נ"ע מחסייה, ולא הודו לו חכמי דור כמו מר רב יוסף גאון בר מר רב רבי בן דודנו נ"ע, אף חכמי ישיבתו כמו מר רב נחשון גאון ז"ל, ואף אשר אחריהם..."

ודבר זה נמשך לזמן הראשונים, וז"ל הרמב"ם (בשר"ת סי' ט"ו) כאשר דן בשאלה זו אם מותר לברך קריאת התורה מתוך חומשים (עי' להלן) והביא שם ראיה מספר תורה שאינו מעובד שברכו עליה הגם שאינו ספר תורה כשר "ועל זו סמכו כל אנשי המערב והיו קורין בספר קלף בלא עבוד כלל ומברכין לפניו ולאחריה בפני גאוני העולם, רבינו יוסף הלוי (הר"י מג"ש), ור' יצחק הלוי (הר"ף) וכיוצא בהן, ומעולם לא נשמע פוצה פה ומצפצף..."

וכן מצינו בתשובה מגאוני נרבונא⁷ באותו דיון על קריאה בחומשין במקום דליכא ס"ת, שבתו"ד כתבו שספרי תורה שלהם לא היה מעובדים כלל וסמכו על הגאונים משום עת לעשות וז"ל "וכי ס"ת שאנו קורין בו ושאונו עומדין מפניו מעובד הוא כהלכה למשה מסיני דמליח וקמיח ועפיץ ומפני מה אנו מברכין עליו וקורין בו אלא אנו סומכין על דברי הגאונים שאמרו מאחר שאין בינינו שידוע לעבד העורות כהלכה ורוב ספרי תורות שלנו עשוין מאילו עורות מוטב שתיעקר מצות העיבוד ממקומו ואל יבטל מקריאת התורה כדהתירו שם בספרי דאפטרטא דשרי לטלטולי ולמקרי ביה משום עת לעשות וכדהתירו בכתבת האגדות והתלמוד" (תשובות בעלי התוספות סימן ט"ז תשובת גאוני נרבונא) הרי לנו ברור מאוד מהגאונים שהגם שרוב ספרי תורה היה פסולים לקרות בה, הכשירו אותו משום עת לעשות לה' כדרך שהכשירו לכתוב תורה שבע"פ, וספרי דאפטרטא.

ותשובת הללו של הרמב"ם וחכמי נרבונא חשובין לעוד נקודה כי שניהם נשאלו על החומשים והשיבו שכמו שמותר לברך על ספרי תורה שאינם מעובדים כראו כמו כן רשאים לברך על כל קריאה בציבור משום עת לעשות לה', ודבר זה יגיד לנו שמזה תמשך לעוד קלקולים רבים בעינינו ספר תורה שמכיון שנשכח תורת עיבוד נפתח הפתח להתיר פסולים אחרים ולא היה חומה להציל בני ישראל מפירצות הפסולים של ספרי תורה ומזה נמשך לעוד פסולים כמו תפירה במשי תחת גידים כדלהלן ועוד פסולים אחרים.

לא היה ספר תורה לרוב הגולה

ובהמשך הזמן עוד נתעצם הענין הנורא הזה, עד כי רוב הגולה שלא בלבד שלא היה להם ספרי תורה כשרים, אלא לא היה להם ספר תורה כלל, והיה קוראים קריאת התורה בחומשים כמו שלנו העשויים מקלף.

רבי צדקיה בן רבי אברהם הרופא ז"ל השבלי הלקט (סי' ל"א, חי בתקופת המהר"ם מרוטנברג ואו"ז) "ומקום שאין שם ספר תורה ויש שם חומשין כעין שלנו אם מותר לקרות בהן בעשרה ולברך לפניו ולאחריה כספר תורה דבר זה שאל אחי ר' בנימן נר"ו לה"ר מאיר. והשיב לו בכתב גלילי ידיו, על עינין קריאת הספר האשכול הכופר יורנו אמרי שפר כי מה נאמר ומה נספר ואם באנו לאסור נאסור רוב קריאות התורה דהא קיימא לן כל ספר שלא עובדו גוילין שלו לשמן פסול כדאיתא בגיטין פרק הניזקין, והכי נמי כל ספר שאינו תפור בגידין פסול כדאמרין גבי מגילה במסכת מגילה, נקראת ספר ונקראת

⁷ הלא הם רבותינו טודרוס ב"ר משה אברהם ב"ר יצחק (הרב אב"ד בעל הספר האשכול ד"א תתק"ט) משה ב"ר יוסף משלם ב"ד נתן מאיר ב"ר יוסף משה ב"ר טודרוס, ועי' ביטורין כ"א דף מא העתיק תשובה זאת עם הגהות.

איגרת נקראת ספר שאם תפרה בחוטי פשתן פסולה כספר, אלמא ספר תורה שתפרו שלא בגידין פסול, וכמה שאר פיסולין אית בהו על רוב עוונותינו, ואנו קורין בהן ומברכין לפניה ולאחריה משום "עת לעשות לה' הפרו תורתך" כדאיתא בתמורה גבי דברים שבעל פה שאי אתה רשאי לכותבן וניתנו לכתב משום עת לעשות לה', כדי שלא תשתכח התורה, הני נמי אע"ג ללאו כהילכתא עבדין נקרי בהו דמה לי פיסולא חדא מה לי תרי פיסולי דהיכי נעביד? לא לקרי כלל? הא כתיב וילכו שלשת ימים במדבר...

וכי תימא כיון דלא איפשר למקרי ככל מצוותה וכהילכתה לא רמי עלן חומרא "אם כן נאסור רוב קריאות שבגולה שהרי לא נעשו כהילכתך", אלא כי היכי דקרינן בהנהו אע"ג דלא עביר כמצוותן, הני נמי לא שנא, ותא חזי מהני הפטרות דמפטרין בהו וההיא קריאה תיקונה חכמים לאפטורי בשבתות ובימים טובים ובתעניות והנה בכל קהילות הקודש שבארץ מערב ובכל גלילות ישמעאלים ובאיסקיליאה כולהו מפטרי בספרי הפטרות גלולות ואנן מפטרין בהני שהן כשאר חומשין שלנו ומברכין ואין ממחה בידה ומאי שנא הני מהני אילו ואילו דברי א-להים חיים הן וכולהו כתבי הקודש נינהו וכי היכי דעל האי קריאה סמכין ומברכין הם הכי נמי על האי נסמוך ונקרי ונברך משום עת לעשות" עכ"ל.

וז"ל ספר תניא רבתי (עניני ספר תורה) "וכדי שלא תשתכח תורת קריאה מנהגנו לקרות בחומשים שאינן עשויין בגליון ואין אנו מברכין לא לפניה ולא לאחריה".

וכן בתשובה הנ"ל מגאוני נרבונא על קריאת חומשין במקום דליכא ס"ת איתא בזה"ל "אמת הוא שאמרו חכמים ז"ל (גיטין ס.) אין קוראין בחומשין בבית הכנסת מפני כבוד הציבור וכן הלכה אך זה תשיב על דעתך וכי ס"ת שאנו קורין בו ושאונו עומדין מפניו מעובד הוא כהלכה למשה מסיני דמליח וקמיח ועפיץ ומפני מה אנו מברכין עליו וקורין בו אלא אנו סומכין על דברי הגאונים שאמרו מאחר שאין בינינו שיודע לעבד העורות כהלכה ורוב ספרי תורות שלנו עשויין מאילו עורות מוטב שתיעקר מצות העיבוד ממקומו ואל יבטל מקריאת התורה כדהתירו שם בספרי דאפטרותא דשרי לטלטולי ולמקרי ביה משום עת לעשות וכדהתירו בכתיבת האגדות והתלמוד הכא נמי באותן כפרים שהן במקומות רחוקין שאין להם ס"ת מוטב שיקראו בחומש הכל כס"ת בקריאת ג' וז' ויברך כל אחד כתיקונו ולא יבטלו מקריאת התורה" (תשובות בעלי התוספות סימן ט"ז תשובת גאוני נרבונא).

תפירת ספרי תורה במשי

איתא בגמ' (מכות יא) "ספר שתפרו בפשתן פליגי בה ר' יהודה ור"מ חד אמר כשר וחד אמר פסול למ"ד פסול דכתיב למען תהיה תורת ה' בפיך, ואיתקש כל התורה כולה לתפילין מה תפילין הלכה למשה מסיני לתופרן בגידין אף כל לתופרן בגידין ואידך כי איתקש למותר בפיך להלכותיו לא איתקש" ופסק הרמב"ם כמאן דאמר פסול, וז"ל (הל' ס"ת פ"ט הל"ג) "תפירת היריעות בגידים היא הלכה למשה מסיני לפיכך אם תפרן שלא בגידים או בגידי בהמה טמאה פסול עד שיתירה ויחזור ויתפור כהלכה", וכן נפסק בשו"ע (י"ד סי' רעח ס"א).

וז"ל התרומת הדשן (שאלה נא) "ס"ת אשר יריעותיה תפורות זו לזו במשי כשירה או פסולה? תשובה יראה דפשיטא דאינה כשירה היא וכ"כ הרמב"ם בהדיא ובספר התרומה כתב אעפ"י שרגילות הוא לתפור ס"ת שנקרע במשי מ"מ הא דאמרין ותופרה בגידין קאי אתפירה דיריעות זו לזו לומר דיריעות זו לזו לא שרי לתפור אלא בגידין אמנם ראיתי במקצת חבורות שהיה להם ס"ת תפורה במשי וקראו בהן ואפשר ע"י הדחק שלא היה שם לתקן הגידין ובתחילת תיקונו נתפרו כך במשי וכה"ג יש

לסמוך אהא דכתב אשירי בסוף הלכות ס"ת בשם הגאונים דס"ת שאין הקלפים שלה מעובדים לשמה משום דלא היה שם עבדן לעבדן לשמה וכתב דאע"פ דסבירא לן דאינו מעובד לשמה פסול מ"מ יכולים לקרות באותו ס"ת בצבור משום עת לעשות לה' הפרו תורתך ומייתי ראייה מר' יוחנן ור"ל דהוה מעייני בספר דאגדתא בשבת אמנם משמע נמי התם להדיא דאם אפשר לתקן אח"כ דצריכים לתקן וה"ה בנ"ד אם ימצאו להם גידין ודאי יתקנו אותה עד שלא יקראו בה הנראה לע"ד כתבתי" והובא דבריו ברמ"א (יו"ד סי' ר"פ ס"א),.

ובדברי השבלי הלקט (סי' ל"א) הנ"ל איתא "כי מה נאמר ומה נספר ואם באנו לאסור נאסור רוב קריאות התורה דהא קיימא לן כל ספר שלא עובדו גוילין שלו לשמן פסול כדאיתא בגיטין פרק הניזקין, והכי נמי כל ספר שאינו תפור בגידין פסול כדאמרין גבי מגילה במסכת מגילה, נקראת ספר ונקראת איגרת נקראת ספר שאם תפרה בחוטי פשתן פסולה כספר, אלמא ספר תורה שתפרו שלא בגידין פסול, וכמה שאר פיסולין אית בהו על רוב עוונותינו, ואנו קורין בהן ומברכין לפניה ולאחריה משום "עת לעשות לה' הפרו תורתך".

ספר הפטורה

כבר בזמן חז"ל נתגבר העניות ולא היה ביד כל ציבור לכתוב נביא שלם והקילו משום זה בקריאת הפטורה לכתוב ספר רק ע"פ פרשיות של הפטורה, וז"ל הגמ' (גיטין ס.). "רבה ורב יוסף דאמרי תרוייהו אין קוראין בחומשין בבית הכנסת משום כבוד צבור ורבה ורב יוסף דאמרי תרוייהו האי ספר אפטרטא אסור למקרי ביה בשבת מאי טעמא דלא ניתן ליכתב מר בר רב אשי אמר לטלטולי נמי אסור מ"ט דהא לא חזי למיקרי ביה ולא היא שרי לטלטולי ושרי למיקרי ביה דר' יוחנן ור"ש בן לקיש מעייני בספרא דאגדתא בשבתא והא לא ניתן ליכתב אלא כיון דלא אפשר עת לעשות לה' הפרו תורתך ה"נ כיון דלא אפשר עת לעשות לה' הפרו תורתך" וכתב רש"י "עת לעשות לה' הפרו תורתך: שאין לכל ציבור וציבור יכולת לכתוב נביאים שלם על קלף".

ובזמן הראשונים הצריכו להתיר עוד יותר לכתוב ספרים שלא בגליון כלל, משום האי יכולת להם לכתוב ספרים בגליון ובכ"ש ממה שלא יהיה יכולים לכתוב ספר תורה כנ"ל. וז"ל השבלי הלקט (סי' ל"א) "ותא חזי מהני הפטרות דמפטרין בהו וההיא קריאה תיקונה חכמים לאפטורי בשבתות ובימים טובים ובתעניות והנה בכל קהילות הקודש שבארץ מערב ובכל גלילות ישמעאלים ובאיסקיליאה כולהו מפטרי בספרי הפטרות גלולות ואנן מפטרינן בהני שהן כשאר חומשין שלנו ומברכין ואין ממחה בידה ומאי שנא הני מהני אילו ואילו דברי א-להים חיים הן וכולהו כתבי הקודש נינהו וכי היכי דעל האי קריאה סמכין ומברכין הם הכי נמי על האי נסמוך ונקרי ונברך משום עת לעשות".

ספרי קודש של זמנינו

הנה מנהג זה שלא לעבד העורות של ספרי תורה תפילין ומזוזות עם עפצים כמו שמוזכר בגמ' נמשך עד זמנינו שלנו שאין המנהג לעבד ב"עפצים" ומעבדים רק עם "סיד", ודנו בזה הראשונים ועל ראשם רבינו תם שהוא עיקר מקור ההיתר לעיבוד שלנו. במחזור ויטרי (סימן תקי"ז הלכות ס"ת) בשם ר"ת ז"ל איתא בזה"ל "ועל העיבוד הקשתי במה מעבדין דלא שכיחי עפצים גבן ולא מעבדינן בהו אפילו שכיחי וכו' ונראה לי שהעור המעובד בעיבוד

טוב כגון שלנו שהוא טוב ממלח וקמח ועפצים שהוא כשר ואין צריך עיפוף אבל מליח וקמח צריך עפיץ שאין קמח ומליח שווין כסיד ושריית מים שלנו וכו' אי נמי איכא למימר לאכשורי אפילו דיפתרא מדתני פסולי טובא ותני בהו בהדיא הרי אלו יגנזו או אין קורין בו או פסול אבל בדיפתרא לא משתמט לא במסכת סופרים ולא בתלמוד דלתני פסולה... מכאן סמכתי להכשיר עיבוד שלנו וראיתי מהקומץ רבה ואי משכח ביה אינש טעמא אחרינא להיתירא אשר יראה יגיד'.

הנה דברי רבינו תם לכאור' סותרים אהדדי כי בתחילה כתב שהעיבוד עם סיד יותר טוב מעיבוד בעפצים ואח"כ משמע שכל ההיתר שהביא הוא רק מחמת הדוחק שלא מצא אחרת ושלא כדרך הראשונים מסיים שאם תמצא מקור אחרת טוב ממנו להגיד לו, ודבר זה מראה מאוד שלא שמח על היתרו, ובפשוטו יש לדחות בקל תחילת דבריו שחשב שעצם העיבוד בסיד יותר טוב מעפצים, ואעפ"כ לא סמך לבו ולא שמח לבו על דבר זה כי הגמ' היתר רק בעפצים וחשש שיתכן שיש איזה סיבה לזה שלא היה בקי בזה ולכן חשש מהיתר זה, וזהו כוונתו בס"ד.

הנה לא באתי לדון כלל בהלכתא דא מהו ההלכה למעשה בספרי קודש של זמנינו כי זהו לעניני הלכה למעשה שאין זה מענין הקונטרס הזה, וכבר דנו בזה באריכות גדולה עיין בקובץ אור ישראל מאנסי) ובקובץ אור תורה (ישראל כהן), מה שרציתי כאן הוא להעיר שלא נחשוב מחמת העיבוד שלנו שכאלו הספרי תורה בתקופת הגאונים היה כשר אליבא לד"ת, וזהו מכמה טעמים (א) כמעט כל הגאונים וגדולי ראשונים כמו הר"ף ור"י מג"ש והרמב"ם סברו שאותן ספרי תורות היה פסול לגמרי, ואם נשוו אותן ספרי תורות לשלנו נמצא שעד היום לא נתקן הקלקל הזה וגם לר"ת עצמו לא פשוט כל כך ההיתר.

(ב) הסוברים שר"ת אינו חולק על הגאונים לדבריהם נתחדש בתקופת ר"ת ובמקומו דרך חדש לעבד שהוא כשר, שנמצא שעד אותו תקופה היה כל ספרי פסולים גם לר"ת כמו שנתבאר.

(ג) והוא העיקר אחר שכל הגאונים פסלו הספרי תורה שוב לא חששו כל כך בהכשרת ספרי כמו שנתבאר מתשובת הרמב"ם וחכמי נרבונא שהיתרו לקרות בציבור בחומש עם ברכות מחמת ההיתר שהתירו הגאונים של עת לעשות לה', שמחמת המצב בתקופת הגאונים נתפשט פסולי ספרי תורה בכמה אופנים חוץ מעיבוד הפסול, נמצא שאפי' אם נאמר שהיה ספרי הגאונים כשרים לדין מחמת חלק העיבוד עדיין היה מצוי מאד פסולים אחרים כמו שנתבאר בס"ד.

שריפת התלמוד וחסרון כתבי קודש במשך הדורות

מחסור הספרים בזמן כתבי ידות

(שבת קלח:): "עתידה תורה שתשתכח מישראל", עד עתה ראינו האיק היתה שבירת הלוחות ושריפת אפוסטמוס בשבעה בתמוז, ואחריו היתה עוד גזירת של ספרי תורה כאשר נתבאר, הנה בזמנים הללו היה גדולי תורה שידעו כל התורה כולה שבידינו לגמרי בכל עמקו ותוקפו, ולכן עד זמן הגאונים היה נקראים "גאונים" על שם בקיאתם בכל הש"ס כידוע, שנקראו "גאון" משום שזה גמטריא "ששים" (תשב"י ערך גאון, ושם הגדולים ח"א באות גאון, ועי' שד"ח ח"ח מ"ג סי' כ"ה) כמנין המסכת שבש"ס. אך אח"כ נתרבה הצרות ותקפו הגליות, ונתמעט הדורות, ונתרוקנו מגולה אל גולה, מצרה אל צרה. ובכלל הצרות נמשך אותו צרה שהתחיל בשבעה עשר בתמוז עם שבירת הלוחות. שריפת התורה רח"ל אך כעת נתחדש ונתעצם הצרה הרבה יותר, והיתה ממש חזרה אל שבירת הלוחות גופא, שבשבירת הלוחות התחיל כל הענין של שכחת התורה כידוע, וכן כאן הרי נתמעטו הדורות והצרכו ביתר שאת לספרים וכתבי הקודש שהיה כבר אז לא מצוי כלל.

כדי להבין גודל הצרה של שריפת כתבי הקודש בתקופת הראשונים, צריכים קודם להתבונן על מחסור הספרים באופן כללי קודם שריפתה, עד היכן הדברים הגיעו. כתב בספר גמרא ברורה "התלמוד הבבלי ליקר המציאות באותה תקופה הועתקו הספרים בכתב יד... לא בכל מקום היו טפסים רבים מהתלמוד, והיו מהדורות שמחמת נדירותם לא הגיעו כלל למקומות מסוימים, על רבו של רש"י ידוע שמעולם לא למד מסכת עבודה זרה משום שלא הגיעה זו לידו".

בספר תולדות גדולי הוראה כתב "תלמוד בבלי בימי רבנו רש"י היה יקר המציאות, טרם היתה המצאת הדפוס, ואשר אך נכתב בכתב על קלף, כי גם הנייר עוד לא היה, ונקל לתאר לעצמו העבודה, והזמן לכתיבת כל מסכת ומסכת, והכסף הרב שעל על שכר הכתיבה והקלף, ואיך קשה היה לפני הרב ולפני התלמידים שהיו נאלצים לכתוב עצם התלמוד, וגם הפרוש שעשה עליו הרב. ע"כ מה שכתבו, לא כתבו בספר מיוחד, אך קונטרס קונטרס, כתבו, וגם פירוש רש"י על תלמוד בבלי נקרא בשם קונטרס וגם מלפניו בשיבת רגמ"ה, ותלמידיו ר' אליעזר הגדול, ור' יצחק בן יהודה, העלו פרושיהם בכתב בשם קונטרס".

ז"ל החת"ס (ח"ה חו"מ סי' קמ"ג) "בימי הראשונים שלא היה דפוס, ואין ספרים מצויים, והעשירים שכרו סופרים שהעתיקו ש"ס ותוס' ומפרשים על קלף, ונמצא אחד בעיר ושנים במשפחה, ואחד השאילו לכל בני העיר, והנחילום לבניו ובניו והיה שמו עליהם יותר מקרקעות, אבל בזה"ז שמדפיסים אלף ספרים וכולם עולים במטבע אחת ומצויים טפי מתפילין בי בר חבו כב"מ (כ"ט:)...".

וז"ל החת"ס על תלמוד ירושלמי (זיטמאר) "כי תלמוד בבלי הוא חיינו ואורך ימינו ובו נהגה יומם ולילה וקרי ליה מחשכים כחשיכה כאורה ה' בחושך אור ל" כי היא מאירה עיני כל ישראל ומשם יוצא אורה לכל ישראל ומ"מ אין נוע"ם בלי צירוף תלמוד ירושלמי אבל בעונותינו לא זכינו לנעימ"ת בימין נצח כי אינו מצוי אחד בעיר ושנים במשפחה אפילו להראשונים לא היה שכיחא גבייהו ואילו כן לא הניח רבינו חננאל ורש"י מלפרשו והמעט אשר נמצא מפוזר בפזורי ישראל הוא קופה שאין לה אזנים כי ש"ס בבלי לרוב עוסקים בה סקלו המסילה ה"ה הגאון מהרש"ל ... כל אלה האירו עיני הגולה בש"ס

בבלי אך בירושלמי אין גם אחד מהם ובדור האחרון הזה נלאו ממציאי יד פתוחה בש"ס ופוסקים לחפש ולמצוא כל מקום מוצא הדברים בשרשן ומקומן והנה קמו ונתעודדו הני תרי גברא לשבח".⁸

כתב בספר צרור החיים להג"ר אברהם לוונשטאם זצ"ל רב בעמדין בימי החת"ס "ואל יהי הדבר הזה רחוק בעיניך שיהיה מי שמבין בלשון הקדש ואינו מבין לסדר התפלה או הברכות כי לא כימים האלה הימים הראשונים שעתה כבר נתגדלה ונתפרסמה מלאכת הדפוס ב"ה בין כל אום ולשון הספרים מצוים ביד כל אדם אבל בדורות הראשונים ואפי' בזמן הטור עדיין היה העולם שלול מהטוב הגדול הזה כי לא הומצאה עדיין חכמת הדפוס באותן הימים באופן שכל הספרים שהיו נמצאים אז היו כתובים בעט סופר והיו יקרי המציאות ורבי היוקר מאד וגם סידורי התפלה לא היו נמצאים רק אחד בעיר ושנים במשפחה והרוב אשר ידעו סדר התפלה היו לומדים אותה עד שידעוה בעל פה וא"כ הדבר מושכל מאד שהיו כמה אנשים המבינים לשון הקדש ומ"מ לא היו בקיאים בנוסח סדר התפלה והברכות והיה צריך הש"ץ שהיה בקי בסדר התפלה בעל פה או שהיה לו סדור תפלה כת/ובה לפניו להוציא בתפלתו ובברכותיו את שאינן בקיאים בסדר התפלה והברכות".

ז"ל בעל מחבר ספר גידולי תרומה בהקדמתו "כי מה שנמצא לגדולים אשר קדמוני מבואים בחביריהם דברי זולתם כהוייתן בלי שום חדוש, כאשר הגדיל לעשות עמנו אבי התעודה רבינו הגדול מוה"ר קארו ז"ל אינו ענין לאשר אנו בו, כי הם ע"ה כיונו בזה לא' משני דברים שניהם כא' טובים, לזכות את הרבים ישלם ה' פעלם. הא', לפי שבאותם הזמנים לא היה כל הספרים נמצאים כל כך ורובם היו מכתיבת יד, ומי ומי יכול להשיג ספר א' מהם, ולכן נתחסד המחבר האחרון להעתיק דברי הספר הנמנה אתו להועיל לאשר איננו בידו וכבר אמרנו שאין הדבר כן בזמנינו זה אלא במיעוטא דמיעוטא, והב' כי אפילו...".

שריפת כתבי הקודש שנת ה"א ד' (1243)

אחרי שהקדמנו מעט על המסחור של ספרי קודש בזמן הראשונים, כעת יכולני להביט מעט פנימה אל גודל הגזירה שנפל על היהודים בגזירת שריפת ספרי קודש בזמן הראשונים.

ראיתי הובא בשם ספר דקדוקי סופרים להגאון רבי רפאל נתן נטע ראבינאוויץ זצ"ל בזה"ל "התלמוד הקדוש אשר הוא עיקר דת הישראלי וחיינו הלאומיים רבו שונאיו ומנדיז וכגורל מחזיקיו ועוסקים בו ומוסרים בעדו נפשם ומאודם היה גורלו ועוד בשנת ד"א תתקצ"ט גזר האפיפיור גריגור התשיעי לשרוף את התלמוד ונשרפו מסכתות למאות ולאלפים במדינות צרפת ואיטליא, ונשנית הגזירה ההיא על ידי האפיפיור קלמנס הרביעי בשנת ה"א כ"ד, ומי שנמצא אצלו ספר מספרים אלו איבד חיו מן העולם ומאז חדל להיות עסק התלמוד וכתיבתו בגלוי ובפירסום ונתמעטו מאוד כתבי היד.

וגם אחר שנתחדשה מלאכת הדפוס בעולם ונדפסו ספרי קודש משנת רל"ד והלאה... ולא נדפס עד אותו הזמן מאומה מן התלמוד ואף אחר שהתחילו בהדפסת התלמוד בעיר שוונצין בשנת רמ"ד היה מתנהג בכבודות מאד ועד קרוב לשנת ר"פ שהיא שש ושלושים שנה לא באה הדפסתו למרום קיצה ולא נדפסו אלא רק עשרים וחמש מסכתות.

⁸ כתב בספר "שם און יפת" מאת הדפסת ספרי קודש במשך כמעט ארבע מאות שנה לא נדפס תלמוד הירושלמי בשלימות רק בשתי שנים בוויניציא בשנת רס"ג ובקראקא בשנת שס"ט ואח"כ נדפס רק בשנת תרכ"ו וביניהם נדפס איזה מסכת וסדרים ולא בשלימות, ספרי קודש התחילו להיות נדפס משנת רל"ד והלאה.

⁹ לכאן' כוונתו להשריפה שהיתה בזמן המהר"ם מרוטנברג וצ"ע בשנה המדויק שמזכיר דהא השבלי לקט כתב שהיתה בשנת "חמשת אלפים וארבע שנים".

כי עד אותו הזמן לא הותרה הגזירה ואף כי אבד עליה כלל וכמעט שכבר היתה נשכחת והרבה ספרי תלמוד היו מצויים אצל היהודים לא הרהיבו בנפשם לעשות בהם מסחר וקניין בגלוי פן יתוודע הדבר מהולכי רכיל ויבולע להם ואין אדם מניח את מעותיו על קרן הצבי על כן הדפיסוהו בסתר לאט לאט ובזהירות יתירה עד **שנת ר"פ** שאז הרשה האפיפיור ליאו העשירי להדפיס את התלמוד.

ותיכף נדפס בויניציאה כל התלמוד בשלימות ומאותה העת נתפשט התלמוד בישראל ולא פסק ולא ימוש ממנו עד עולם. ונדפסה כל הש"ס ארבעה פעמים פעם ראשונה על ידי הנוצרי המדפיס המפורסם דניאל בומבירגי בויניציאה **בתחילת שנות הר"פ** ופעם שניה ג"כ ע"י אותו המדפיס בסוף שנות הר"פ פעם שלישית ג"כ בויניציאה ע"י מדפיס אחר הנוצרי מארקו אנטוניאו יושטיניאן **משנת ש"ו** והלאה ופעם רביעית שוב ע"י במובירגי **משנת ש"ח** והלאה..." (המשך דבריו יבא להלן בס"ד).

וכך מתאר את המאורע בספר שבלי הלקט (סי' רס"ג) "ועל שאנו עסוקים בהלכות תענית ובעניין שריפת התורה כתבנו זה לזכר על מה שאירע בימינו על רוב עוונותינו אשר גרמו לנו ונשרפה תורת אלוקינו בשנת **חמשת אלפים וארבע שנים** (ה"א ד') לבריאת העולם ביום שישי לפרשת וזאת חוקת התורה כעשרים וארבע קרונות מלאים ספרי תלמוד והלכות ואגדות נשרפו בצרפת והיו למאכולת אש ר"ל.

וגם מן הרבנים שהיו שם שמענו שעשו שאילת חלום לדעת אם גזרה היא מאת הבורא והשיבו להם ודא גזירת אורייתא ופירושו ביום ו' של פרשת זאת חוקת התורה היא הגזירה ומאותו היום קבעוהו היחידים עליהם להתענות בו בכל שנה ושנה ביום שישי לפרשת חוקת ולא קבעוהו לימי החודש תהא אפרה עלינו הכפרה כעולה על מוקדה" עכ"ל.

רבי שמואל בן שלמה מפלייז שהיה רבו של מהר"ם מרוטנברג והיה אחד מארבע גדולי ישראל שהיה אצל הויכוח מתלונן במר נפשו על הגזירה הזאת "אזל רוחי ותש כוחי ואור עיני אין אתי מחמת המציק אשר גברה עלינו במאוד ונפש ומחמד עינינו לקח ואין בידינו ספר להשכיל ולהבין ש-די יקנא לעמו ויאמר לצרתינו די וכו' (שו"ת מהר"ם סי' ר"ג).¹⁰

סוף תקופת בעלי תוס' חכמי צרפת

והנה תקופת הראשונים היתה אחר התגברות הגלות ושכחת התלמוד ותקופת הגאונים שעדיין שלטו בכל התורה שלכן לא נקראו עוד "גאונים" משא"כ בזמן הראשונים, וכלל ישראל הצריכו ביתר שאת לכתבי ידות של הש"ס שבימיהם לא היה מצוים כל כך כמו שנתבאר, וכאן בא המכה הגדולה של שריפת כתבי הקודש ברחובה של עיר, שזה הביא מצב היהדות להכי שפול ששייך, ושכחת התורה למצב נורא מאוד.

והתוצאה מזה? הנה לך תיאור אחד "במשך שנים לאחר מכן עוד ניסה רבנו יחיאל מפריס לחזק את עם ה' ולהרביץ תורה בעל פה אך כיון שראה שהאיסור להחזיק ספרי הגמרא נשאר בתוקפו זמן רב עזב את צרפת ועלה לארץ ישראל עם עלייתו של רבנו יחיאל לארץ ישראל **נסתם הגולל על התקופה הגדולה של בעלי התוספות בצרפת שכן הישיבות הגדולות במדינה זו נסגרו אחת לאחת מהעדר ספרים** (בהקדמה לרשב"א אורייתא).

¹⁰ ובתשובה לר' יקר הלוי כתב "מרום פקודות וצוקות אצות ודופקות חוברות ודובקות נמס לבנו ואין בנו כח כו"

ובספר העבר הישראלי (דף צא-צב) כתב "לאחר גזירת התלמוד ירד המרכז הרוחני בפריז לגמרי וקשיים רבים נערמו לרגלי הרוצים להמשיך ללמוד בצרפת לימוד התורה נתרכז בעיקר בערי השדה שהיו בהן ישיבות גם לפני כן בפלייזא בקורגיל בטוך ובמלון... אחד מגדולי הדור ההוא אשר גם הוא השתתף בויכוח על התלמוד ואשר השפעתו ניכרת מאד עד היום הזה הוא רבנו משה מקוצי מגדולי התוספות ומגדולי המחברים בעל ספר מצוות גדול המכונה בקצור סמ"ג...

ר' משה נקרא גם בשם ר' משה הדרשן, וזה משום שהוא היה הראשון מכל חכמי צרפת שהיה דרשן נודד... הסיבה לכך נעוצה בעצם מאורעות הזמן כל זמן שיהודי צרפת יכלו ללמוד התורה בשקט ובשלווה חסית נתרבו בה תלמידי חכמים בכל יישובי המדינה אשר היו להם קשר יומי עם המוני עם שגם הם היו בקיאים בתורה ובקיום מצוותיה כן נתפשטו התוספות ונלמדו בכל עיר ועיר אך במאה ה' כאשר גברה יד המציק ונתרבו הגזירות שהגיעו לשיאן עם החרמת ושריפת התלמוד נפסקו הישיבות ירד מספר העוסקים בתורה ונתרופף הקשר שבין התלמיד חכם לבין ההמון במקום ההתעסקות העמוקה בתורה בא תורן של הדרשות הלמוד הממשי היה לנחלת חוג מצומצם של תלמידי חכמים מובהקים ואילו ההמון כמה וצמא לדרשה שתעודד אותו בשעת צרתו, וזה הניע את ר' משה לצאת ולנדוד למרחקים ולהביא להמונים את דבר ה'".

גירוש פורטוגאל שנת רנ"ז (1496)

בהמאמר על תלמוד הנ"ל כתב עוד שם בזה"ל והנה במדינות ספרד ופורטוגאל הורשו היהודים להשתמש בספרי התלמוד בתנאי שימחקו המקומות שנזכר בהם דבר נגד הנוצרים (כמו שכתוב בספר Geschichte der Juden לפרופ' גריץ כרך ז' צד 148) ואעפ"כ אח"כ נגזר עליהם ג"כ גזירות על ספרי הקודש ונשרפו רובם ככולם על ידי האינקוויזיציה, בעל הצרור המור רבי יעקב סבע שהיה בין מגורשי ספרד בשנת רנ"ב ואח"כ בגזירות שבפורטוגאל, כתב בספר אשכול הכופר על רות בהקדמה בזה"ל "ואני הדל באלפי צעיר התלמידים אברהם בן לאדוני החסיד ר' יעקב סבע ז"ל, עלה בדעתי לפרש חמש מגלות כיד אלקי הטובה עלי וזיכני השי"ת לפרשם ולגמרם, ואז חרה אף ה' בעמו ונתגרשו כל היהודים שבפורטוגאל בגזירת המלך מנואל ימח שמו וזכרו, ולא די זה אלא שצוה ליקח כל הספרים שבמלכותו אחר שצוה ליקח הבנים והבנות והבתי כנסיות. והנחתי כל ספרי בעיר פורטו בגזירת המלך ושמתי עצמה בסכנה והבאתי עמי ללישבונה פי' התורה שחברתי עם שפי' מס' אבות ופי' חמש מגלות עם חיבור צרור הכסף שמדבר בדינים שחברתי בימי נעורי. וכשהגעתי ללישבונה באו אלי היהודים שהעבירו קול במדינה כל יהודי שימצא עמו ספר או תפילין שימות ומיד קודם שנכנסתי למלון שהיה שם מחוץ לעיר הולכתי אלו הספרים בידי והלכו עמי שני יהודים וחפרו תחת זית אחד וקברום שם ואעפ"י שנתקיים שם זית רענן יפה פרי תאר מצד התורה שהיתה בקרבו אני קראתי אותו אלון בכות לפי ששם קברתי כל מחמד עיני הם פירושי התורה והמצוות הנחמדים מזהב ופז רב לפי שבהם הייתי מתנחם משני בני שלקחום בע"כ להמיר דתם¹¹ והייתי אומר זאת נחלת עבדי ה' והם טובים לי מבנים ובנות באופן שנשארתי ערום מכל,

¹¹ רבי אברהם סבע בספרו צרור המור פ' כי תבא כתב במעשה כעין זה "ומה שאמר למעלה בניך ובנותיך נתונים לעם אחר זאת היא קללה אחרת שקרה לנו בעוונותנו בפורטוגאל שלקח המלך את הבנים והבנות הקטנים ושלחם בספינות לאיי הנחשים כדי לעשות שם יישוב".

וכן הוא בסדר אליהו זוטא פ"ה "ואחר כן צוה לקחת חמשה עשר אלף בנים מבני עשר עד בני ט"ו ולהוליכם באי אחד שמצאו עבדיו בים הגדול והיה מושב האי רע והארץ משכלת והיו שם תנינים ונחש ושרף ועקרב ואין מים ולא היה אדם

ולא ראיתם לפי שמיד השליכוני בבית הכלא מקום אשר אסירי המלך אסורים. ועמדתי שם מרעיד קרוב לששה חדשים. ואחר שזיכני השם בעבור זכות אבותי לצאת משם ולמלכות פאס באתי עלה בדעתי להחזיר עטרה ליושנה ולזכור קצת ממה שהי' כתוב שם ועלה בידי לחבר פירוש התורה ופי' מסכת אבות ועכשיו אני רוצה לפרש פי' חמש מגלות בעזר השם כפי מה שאזכור ומהשם אשאל עזר

וכעדות רבנו בפרשת ואתחנן "ודבריו אלו יהיו נר ואור לנשמות אלפים מבני עמנו שנעקדו עקד"ה בדורות ההם ואמר והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום על לבבך לרמוז על הדברים הנזכרים של הייחוד וכן למסור נפשו על קידוש השם והענין הזה הוא כמו שכתבתי שהתורה הגיעה לסוף הצרות והגזרות שעתידין לגזור על ישראל להעבירם על דת ושלא יעסקו בתורה כמו שקרה בגירוש פורטוגאל שגזרו שלא ידרשו ברבים ושלא ילמדו לתינוקות ולקחו כל הספרים והבתי כנסיות באופן שלא יתפללו ולא יעסקו בתורה עד שכמעט נשתכחה תורד מִישראל כי איך ילמדו לבניהם בלי ספר ובלי מלמד ולא נשאר להם אלא שילמדום "שמע ישראל" וידעו איך ה' אחד ושראו לאהבו ולמסור נפשו על קדושתו ולכן נתן השם לישראל לאותם זמנים פרשה קצרה של שמע ישראל שהיא כלל כל התורה ואם לא יוכלו לידע כל הפרשה למעט ידעו פסוק שמע ישראל שהוא עיקר הייחוד וילמדו אותו פסוק לבניהם בענין שידעו שהוא השם אחד ולו היכולת ואם יבואו בני בליעל להדיחו מעל השם שילמד לו שימסור נפשו למות על קדושת השם".¹²

ורבינו דוד ן יחייא עשה שירה בשער הר"ף (ח"א דפוס קושטא משנת רס"ט בשירתו המכילה כ"ד בתים) וז"ל "בשאון סאוני רד / עמי ובספרד, גרוש והרג נגזר / גם עבוד זרה, נעו ונותרו כל / קהל כמו אשכול, בבציר ונדמו / כמלונה וכמצורה, יופי כנסיותם / גם כל ישיבותם, תמו ובינתם / אבדה ונסתרה, חמדת כתב ספרי / הדת בכל מקרה, רע הובלו גם אל / מוקדה ולמדורה, ישב גאון תלמוד / בדד כמו גלמוד, וגם אפסו דורשי / ספרי וגם ספרא".

וכן בשירתו הארוכה המכילה ס"ה בתים שאחר השלמת הר"ף בדפוס זה "הכי גלות ספרד רד ובינת / נבונים נסתרה הרבה ואבדה, ונשרפו ספרים הקדושים / ותורת אל-ל מאד שחה וירדה, ונשארים מעטים הם ודלים / והיא מתנכרה אף גם יחידה".

שריפת התלמוד בשנות שי"ד (1553) ושי"ט (1558)

העתקנו לעיל דברי הדקדוקי הסופרים בענין ראשית תקופת הדפוס העברי, וכעת נמשיך להעתיק המשך דבריו בס"ד, וז"ל "אבל אם ה' לא יבנה בית שוא עמלו בוניו בו, כי בשנה ההיא שנת שי"ג אחרי שנדפס התלמוד בויניציאה ארבע פעמים במשך שלושים שנה ונתפשט רובו במדינות איטלייא ושאריתו בערי ארצות המזרח אשר סחרו את העיר רוכלת עמים ומעט מזעיר באשכנז ובפולין הביאו שלושה משומדים את דיבת התלמוד רעה לפני האפיפיור יוליאוס השלישי כי הוא מלא גדופים ונאצות נגד דת הנוצרים וביום העשירי לחודש אבגוסט שנת שי"ג ניתנה הדת לשרוף ספרי התלמוד והאגדה

יכול לדור שם וישמע העם את הדבר הרע הזה ויתאבלו איש על בנו ורבים נשתמדו מזאת הגזירה כי לא יכלו לעמוד בגזירה מרה כזו".

¹² והמוציא לאור צרור המור מהדורת אלנקוה כתב בז"ל "וכדברי רבנו בפרשת ויצא "הנם כתובים בספרי הזוהר ואינם בידי כי נגזל ממני בעונותי בגירוש פורטוגאל" אשר דבריו אלו מאמצים ומחזקים בנו את רגשי ההתפעלות כי הרי כל איש אשר בספר הזה יחזה יראה כי כולו רצוח מדרשות חז"ל בנגלה ובנסתר ועשרות רבות של ציטוטים הם מספרי הזוהר וכל זאת על פי זכרוננו שנשתמר בקרבו באופן מפליא למרות הצרות שארעוהו לאחר שעזב את ספרד גלה למארוקו ושם חיבר מחדש את ספרו צרור המור...".

ונשרפו ברומא בראש השנה ש"ד ובסמוך לאותו הזמן בויניציאה וברוב מדינות איטליה לאלפים ולרבעות ובחודש מאי ש"ד גזר האפיפיור שכל מי שנמצא אצלו ספר מספרי התלמוד בהחבא ולא יביאו במשך חודש ימים לפני חוקרי הדת אם ימצא אחרי כן בידו יענש בגופו וממונו ובשנת ש"ט נגזרה גזירת שריפת התלמוד גם במדינת מאיילאנד (היינו הולנד) על ידי התאמצות שני כומרים והמשומד... ונשרפו יותר מעשרת אלפים מספרי התלמוד והשיבה הגדולה שהיתה בקרימונא להרב ר' יוסף אטלינגו נשבתה ומאז תמו ספרי התלמוד בכל ארצות איטליה ונתמעטו מאד גם בשאר הארצות" עכת"ד.¹³

בסדר הדורות שנת ה"א ש"ד כתב בזה"ל "בהיות יולאו מונטו פפא (כוונתו ליוליוס השלישי. פפא, כינוי לאפיפיור) קצת מומרים טענו נגד אגדות הגמרא ודנו לשריפה ונשרפו ברומי יום ר"ה, ובבולוניה בחודש ההוא, וברומניה בחשון, ובאנקונה בשבט, וכן בכל איטליה בשנה ההיא".

גזירת שריפת התלמוד נתחדשה בימי האפיפיורים גריגורי השלוש עשרה וקלמנט השמיני בשנים 1575-1593 ואף מאוחר יותר בשנת 1707 ציווה הבישוף דמבאווסקי לשרוף את ספרי התלמוד שנמצאו בתחומי ממשלתו.

"ובימי השואה האחרונה תפסה שרפת הספרים מקום מיוחד ובולט הרדיפות התחילו בשרפת בתי כנסת ספרי תורה ושאר ספרים הצורר האחרון חרץ משפט כליון חרוץ על כל מה שקשור ברוח ישראל והוציא לשרפה לא רק ספרים יהודיים אלא אפילו ספרים שרק קשר כישהו להם ביה דים ואת משפטו ביצע בדיוקנות ורבעות של ספרים נערמו ינשרפו וחלק קטן מהם בלבד ניצלי והרבה זכרונות וסיפורי גבורה מסופרים על יהודים שמסרו את נפשם על הצלת הספרים ועל ספרים שניצלו ונשמרו לדוגמא בהר ציון נמצא סידור של ברגן בלזן..." (מתוך ספר "הספר א" דף 25).

מחסור הספרים בכל ערי האיטליה מחמת השריפות

מחסור הספרים נתן את אותותיו כאשר המשיכו חכמי פולין לשלוח את שאלותיהם אל ראש הישיבה האשכנזי הגדול אב"ד מדינת ויניציאה רבי מאיר קאצנלבוגן המהר"ם מפדואה זצ"ל, הוא השיב בצער עמוק שאין לסמוך על דעתו לעת עתה כי מעיין התלמוד אינו בידו בעונותינו הרבים רחמנא ליצולן שהיה בעת שנשרפו הספרים על ידי שגזרו במדינות לועז בעונש גוף שלא ילמדו התלמוד וספר שמצאו שרפו בעונותינו הרבים.

על מצוקה חמורה זו כתב אז רבי שמואל דימדינה מהרשד"ם (ח"מ סי' ש"ג) "עינינו ראו ולא זר הקורות והצרות אשר הגיעו ליושבי האיטליה מחמש או שש שנים ועד עתה הן משרפת התלמוד הן מענין הדת ומדברים כיוצא באלה ודברים פרטיים אין צריך לזכרם אין ספק שהמתעכב שם אינו ירא לנפשו ולתורתו שאם לא כן איך יעמוד לבו תחזקנה ידיו ממי שראה השרפה אשר שרפו אויבי השם ותורתו לעמוד במקום ההוא כי בכל איטליה היתה הגזרה ולא עוד אלא שאי אפשר ללמוד שם תורה אחר שאין בידם טובם הוא התלמוד והרי גדולה מזו אמרו דבכל מקום מוציאים ממקום שרובם גוים

¹³ שנה אח"כ בשנת שט"ו פרסם האפיפיור פאולוס הרביעי שורת הגבלות על היהודים במסחר ובקשרים עם שכניהם הגוים כגון שלא יאכלו הגוים עם העברים לחם ולא יצחקו עימם שום שחוק גם לא יעשו שותפות עם הגוי ולא יהיה להם שום צד התקרבות היהודים נדרשו ללבוש בקביעות סימן זיהוי במילאנו כובעים ירוקים גדולים בוונציה כובעים צהובים ואח"כ אדומים לעדת האיטליאני ולעדת האשכנזים או מצנפות צהובות לעדת הלונטינים עשרות שנים אח"כ עוד שבת הדפוס העברי כמעט לגמרי ברובה של ארץ איטליה וספר, מספר אונציקלופדיה לחכמי איטליה.

למקום שרובם ישראל על אחת כמה וכמה ממקום שרובם גוים אויבי השם ומקום שאין שם תורה כנזכר למקום שרובם ישראל ויכול ללמוד תורה כרצונו".

ואלו דברי רבי עזריה פיג"ו, בהקדמה לפירושו גידולי תרומה על ספר התרומות, שכשרצה להתחיל לכתוב פירושו כתב בזה"ל "היה קשה עלי מאד לקרבה אל המלאכה בעבור שמחבר ספר יצטרך בהכרח שיהיה אצלו כל הש"ס לראות כל דבר במקומו ושרשו, וגם רבים מספרי גדולי האחרונים ז"ל שהביאו מדברי הראשונים, ונשאו ונתנו בהם, ואני בעניי הייתי חסר כל טוב על בלי היות לי כי אם גמרת קמא ושבועות ונזיר וכן איזה ספר מהמחברים האחרונים ולא העקריים שבהם. ועכ"ז נשענתי על רחמיו יתברך שהוא יגמור בעדי להמציא לפני כל המצטרך, וגמרתי להתחיל על כל פנים במצוה, ומן השמים יסייעוני להביאה לידי גמר טוב. ובכן בחסדו הגדול דחקתי ונכנסתי בעול המלאכה, אבל לא יכולתי להתחיל מיד בשער הראשון ולהתמיד בשערים הבאים אחריו כסדרן זה אחר זה, לחסרון הגמרות כדבר האמור. והתחלתי בשערים אשר מקורם ושרשם היה בגמרות הנמצאות אתי, ועליהם התחלתי לכתוב, ועיני ראו והביטו נפלאות מתורת השגחתו יתברך הפרטית, כי על ידי קצת השתדלות שהייתי עושה, היה מזמין לידי מזמן לזמן איזה מסכתא אם בהשאלה מהעיירות הקרובות, ואם באופן אחר וכיוצא בזה איזה ספר מהספרים החשובים, וכפי מה שהיה מזדמן אצלי הייתי כותב בשערים בסירוגין אחד הנה ואחד הנה עד שהשלמתי כל החיבור".

בעל השלטי גבורים אשר כתב את ספרו בשנת שסו-שסז, ג"כ לא היו לו ספר גמרא בידו כמש"כ (פי"ד דף יג עמוד ב בסופו) וז"ל "וגם מפני המניעה הידועה לא ראיתי מה שבאולי אמרו עליהם בגמרא, ואם ירצה ה' שתוכל בטובו וחסדו לינק דבש וחלב דברי רז"ל שם ויחפוץ ה' שיהיה ג"כ זה ברשיון מלכינו ושרינו וכו', וכבר ידעת כי אני לא באתי ח"ו לחלוק על דברי רז"ל מעולם ועד עולם כי הם אמת ודבריהם אמת ברוך שבחר ושיבחר בהם ובמשנתם ובתורתם".

וכן כותב עוד במ"א (פכ"ט) "לא שלותי ולא שקטתי ולא נחתי עד ששמעתי מה שחשקה נפשיו, והוא סגנון מה שכתבו רבותינו ז"ל במסכת הנזכר חגיגה שנמצא כתוב על ניר ודפתרא מטושטשת בגנזי גאון אחד ז"ל מוירונה שקראו באוזני על רגל אחד בחור אחד שעמלו בתורה שנפטר גם הוא לעולמו זה ימים מועטים".

מחסור הספרים אחר המצאת הדפוס

ושלא נדמה בעצמנו שאחר התפשטות הדפוס בכמה מקומות בעולם ואחר שכבר לא היה גזירות שריפת התלמוד בעולם כנגד היהודים שכבר היה ספרי קודש מצוי מאוד, שכשנעיין בספרים הקדושים יהא נראה כאלו יש סתירה בדבריהם שלפעמים כתבו שקודם הדפוס לא היה מצוי ואח"כ היה מצוי, ופעמים כתבו שגם אח"כ לא היה מצוי.

אך הביאור הוא כמובן מעצמו שכל דור הבא לעומת מה שהיו רגילים בדור הקודם לו הוא נרגש כאלו כעת יש ספרים הרבה מאוד. דהיינו שודאי שלאחר הדפוס לעומת קודם הדפוס היתה מצוי הרבה הרבה מאוד ספרי קודש, אך בעצם עדיין היה אז מחסור גדול מאוד מספרי קודש, ולעומת התפשטות ספרי קודש אחר מאה ומאתיים שנה של אחר ראשית הדפוס היתה זאת מיעוט מאד, ואחר מאתיים שנה לעומת התקופה שקודם לו היתה הרבה הרבה יותר, וכן הלאה כל תקופה חדשה לעומת זה הקודם היתה הרבה יותר.

ולכן כדי להתבונן עד כמה היה מצוי ספרי קודש מאות בשנים לאחר המצאת הדפוס. ז"ל היעב"ץ בספרו מגילת ספר (דף 61) "שלא נחתי ולא שלותי ולא שקטתי מעודי לא ישבתי יום אחד בשלוה בעת פרח ציץ בחרותי מרחם משחר טל ילדותי ימי נערותי ובחרותי חלפו עם עניות כל עמת שבאו בצער וצרה ויסורין מבית ומבחוץ רבה אנחתי ערבה כל שמחתי עם כל זה פקודי ה' ישרים משמחי לב נשבר ונדכה היו לי לשמחת לבבי ולמשיב נפש לולי תורתך שעשוע' אז אבדתי בעניי, רק העיקר חסר מן הספר ר"ל שלא היה נמצא בידי אז רק ספרי ד' טורים שהבאתי עמדי מה שנתן לי דודי ז"ל ודורון לחתונה בהם עסקתי כיד ה' הטובה עלי כפי השגתי, וזולת לא היה מצוי לי אפילו כרך גמרא לחפצי כי אם בשאלה ובקושי גדול".

בספר ערך יעקב כתב על הספר "מאמר מרדכי" בזה"ל "לא היה לפניו תמיד ש"ס עיין לו סי' שג (א"ד) שכתב "וכעת אין הש"ס מצוי אצלי" ע"כ, וכן לו סי' שח (א"ו) שכתב "שוב אחרי כותבי זה בא לידי מסכת שבת וכו'" ע"ש.

בספר החפץ חיים חייו ופעלו (דף קפ"ח) כתב "בתור הדגמה לבקיאות, היה מספר (הח"ח זצ"ל) שכשבעל שאגת אריה שמש רב בוולוז'ין לא היה בידו ש"ס שלם, וגם לקחת בשאלה לא היה דבר נקל, שכן מי שהיה לו ש"ס שלם זקוק היה לו בעצמו, היות ואצל אלמנה אחת היה מצוי ש"ס היה בעל השאגת אריה משיג ממנה בהשאלה גמרות בודדות ולאחר שהיה משנן כל מסכת בעל פה היה מחזירה ולוקח אחרת במקומה" הדבר מדהים האך שרב העיר, וראש ישיבה גדולה, לא היה לו ש"ס והצריך לשאול גמ' בודדת.¹⁴

כתב הר"ר אליעזר ראבינוביץ שה"ל את ספר זקנו תוספת קדושה של הגמ"ר יום טוב ליפמאן אבד"ק קאפוליא "גם אולי ימצא הקורא איזה דברים שקדמוהו ראשוני המפרשים והפוסקים, אל יאמר ראה זאת מצאתי, כי לא כעתים הללו ימים עברו, כי עתה נמצאו דפוסים רבים למאות כמעט בכל פלך ופלך, ומרבים להדפיס ספרי ראשונים ואחרונים, ע"כ אין רב ומורה אשר אין לו כל הספרים הנצרכים מן ראשוני הראשונים עד אחרוני האחרונים. לא כן בדורות הקודמים אשר לא היה חזון הדפוס נפרץ, וגם ש"ס שלם לא היה מצוי, ומה גם ספרי פוסקים ומפרשים, כמו שנמצא בסה"ד שגמרא כתובות לא היה נמצא לפניו, וכן נמצא כמה פעמים בכ"ק מ"ז צוק"ל שגם איזה חלקי ספרי הרמב"ם לא נמצאו לפניו (והוא חי בימי הגר"א), רק בכוח זכרונם הגדול ידעו הענינים בע"פ אחרי ראותם פעם אחת".

בספר יש מנחילים מהרב הגאון המפורסם רבי פנחס קאטצ'ען-אלין-בויגען זצ"ל אבדק"ק בוסקוויטץ במדינת מעהרין (בסי' צ"ד) מספר שם סיפר שלם בנידון ש"ס שהיה לו לקנות, ולא קנה, ורואים מזה עד יקרות הש"ס בזמנם, וז"ל "גם הם הבטיחו אותו להטיב עמי בכל הטובות ועל אשר בקשתי שיהיה מצוי בידי כל הש"ס באשר של ש"ב ר' יונה שולחויף שהיה לו מן הש"ס דפוס א"ד הישנים כרוכים בכרך יפה אף נעים עם כסף שפאנגין (קרסי-כסף) ומפני עלילות וכו' היו טמונים בתוך גוועלב

¹⁴ וכתב בספר "וולוז'ין ספרה של העיר ושל ישיבת עץ חיים" בזה"ל "קהילת וולוז'ין היתה אז ענייה, ולא נמצא בה ש"ס שלם, ספרי התלמוד היו בימים ההם יקרי המציאות בייחוד ברוסיה וליטא, יחיד סגולה בלבד עשירים מופלגים שהיו גם אוהבי תורה, או קהילות גדולות וחשובות הצליחו להשיג ולקנות ש"ס שלם מדפוס אמשטרדם שנדפס כולו בשנות תק"ב תקכ"ה. האוכלוסיה הדלה של וולוז'ין לא יכלה להשיג את ספרי הש"ס בשלמותם, הפרנס רבי יצחק אביו של ר' חיים היה נוסע לרגל עסקיו מחוץ לתחומי רוסיה. פעם בקשה אותו רבקה אשתו שיקנה ש"ס שלם מדפוס אמשטרדם שמחירו גבוה מאוד, שמע ר' יצחק לעצת אשתו ובחזרתו הביא לוולוז'ין ש"ס נאה ומהודר לרגל מסחרו, וגם מחמת היותו פרנס הקהילה לא היה באפשרותו להיענות לכל תלמידי החכמים בוולוז'ין ובעיירות הסמוכות שביקשו לעיין במסכת זו או אחרת ולכן מסר את מפתח ספרי הש"ס לידי אשתו והיא היתה מרשה ברצון לתלמידי החכמים לעיין בש"ס בביתה, השאגת אריה שמחמת עוניו נבצר ממנו לרכוש ש"ס, ולפי המסופר היה אף הוא בא עתים תכופות לעיין בספרי הש"ס של פרנס הקהילה...".

(חנות) שלו במקום אשר ישב שם על השוק בבית אשר היה מוכן לו שהיה עוסק במו"מ ביי"ש, ולא היה רוצה ליתן לי את כל הש"ס שלו הנ"ל ולהיות מונח בביתו שהוא גר בו במקום גלוי מפני חשש גילוי, רק התנה עצמו ליתן לידי ב' או ג' עד ארבע כריכות מן הש"ס אשר אפשר יהיה להטמינם בתוך ביתו מה שא"א לעשות כן עם ש"ס שלם כולו י"ב כריכות.

וע"ז אמר לי אאמ"ו זצ"ל אם כן איפוא זאת עשה בני, ואתן הש"ס להגאב"ד... שיש לו מאותן הש"ס מן המנוח ר' בערמן סג"ל (מפ"פ דאדרא) שיתן לך מאותו הש"ס ויהיה שלך לפניך ותוכל ללמוד בהם כרצונך.

ועד הנה גם אני מתחרט שלא עשיתי כך, כי כבר היה מוכן ומזומן בידי עשרים זהובי ליתן לאמ"ו הגאב"ד זצ"ל בעד הש"ס הנ"ל החדשים ומכורכי יפה, וכראות ש"ב ר' יונה הנ"ל כך הלך הוא וקנה ש"ס יפה לביתו, חזרתי ואמרתי מעתה אין אני צריך לש"ס. ולא יפה עשיתי כי אע"פ כן היה לי ליקח לפני, ואאמ"ו זצלה"ה היה מוכן לשלם כנ"ל והיה שלי לפני עד היום הזה, ואשר לא עשיתי כך הפסדתי. שוב בשנת עת"י לפ"ק, הש"ס הנ"ל קניתי שהיו מקצת טלואים וקרועים בעד ארבעים זהובים מכיסי ומכספי וגם זו לטובה בע"ה" עכ"ל.¹⁵

¹⁵ הגר"ש כהנמן זצ"ל סיפר כי בילדותו אביו שלח איתו בפורים משלוח מנות לרב העיר גמרא נדרים שמצא בחנות ספרים באותם ימים כל כך גמרא היה יקר המציאות כשרב העיר קיבל את המשלוח מנות וראה את הגמרא נטלה בידי וכשהיא חבוקה וצמודה לליבו רקד סביב השולחן שבביתו כמו הרקידה בהקפות של שמחת תורה סביב לבימה לאחר מכן ביקש מהרבנית לאחר במקצת את סעודת הפורים כדי שיוכל ללמוד לפני הסעודה בגמרא שקיבל עכשיו הוסיף הרב כהנמן ואמר ראה זו נחקה עמוק בתוך ליבי וע"י כך קיבלתי על עצמי להקדיש את כל חיי לתורה וזהו הכח והמרץ שיש לי להגדיל תורה ולהאדירה (ספר החינוך בדורנו דף רכ"ט).

בקובץ אור ישראל (ח"ח דף עב) איתא שפעם היו הספרים בבחינת יקר המציאות וגם תמורת כסף לא קל היה להשיג ש"ס שלש מה אעשה הגאון רבי שמואל אב"ד עלזאס מעיר קולאמר הושיב את אשתו הרבנית מרת גנענדיל שתעתיק עבורו את כל הש"ס בכתב ידה הפניני והמיוחד העתקה זו שילבה חכמה ומלאכה והיתה נעשית אך ורק בזמן טהרתה, באותו ש"ס בכתב יד במסכת נדה דף ט"ו בקטע מלאך הממונה על ההריון נפסקה כתיבתה ומכאן מצינו הערה בכתב ירו של בעלה הגאון אמר שמואל סימנא מילתא שעד כאן כתבה האשה רבנית המהוללת המשכלת והמלומדת בעלת ביתי מרת געמדיל בת ר' אברהם גרויגר ומשום שהגיע עת ללדת בני הקטן כמוה"ר אברהם ואיסתייע מילתא בגמרא שהגיעה עד המלאך הממונה על הריון הריון וא"א לה לכתוב יותר (כי פרסה נדה) וילדה למחט בנו אברהם נ"י וכו' הש"ס נכתב בעיר קולאמר (אלזס) בשנת תס"ר.